

Валентина Карлова,

кандидат наук з державного управління, доцент,

доцент кафедри соціальної і гуманітарної політики НАДУ

Місце та роль гуманітарного простору держави у формуванні національної самосвідомості

У статті розкрито значення єдиного гуманітарного простору держави для формування і зміцнення національної самосвідомості громадян, проаналізовано проблеми гуманітарного розвитку сучасного українського суспільства, обґрунтовано пріоритетні напрями державної політики щодо формування цілісного гуманітарного простору в Україні.

Ключові слова: гуманітарний розвиток, гуманітарна політика, єдиний гуманітарний простір, національна самосвідомість, державотворення, світоглядно-ціннісні орієнтації.

It is analyzed in the article the importance of a common humanitarian space of the state to build and strengthen the national identity of citizens, the problems of human development of modern Ukrainian society, the priority State policy to create a common humanitarian space in Ukraine.

Key words: human development, humanitarian policy, a common humanitarian space, national identity, state, world and value orientation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі національного державотворення одним із пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики України має бути формування єдиного, цілісного українського гуманітарного простору. Адже успіхи Української держави у забезпеченні соціально-економічного розвитку, ефективної модернізації політичної системи, утвердження демократії та верховенства права безпосередньо залежать від того, наскільки сконсолідованою постане нація на основі загальноприйнятих ціннісних орієнтацій. Історичний досвід переконує, що жодна країна у світі (зокрема можна згадати післявоєнні Німеччину, Японію) не виходила з важких політичних, соціально-економічних криз винятково одними економічними засобами, без кардинального оновлення духовної, ціннісної системи суспільства. Провідну роль у виконанні цього завдання, поза сумнівом, має відігравати гуманітарна політика держави, оскільки саме від неї значною мірою залежить розвиток патріотичної, освіченої, креативно і критично мислячої, морально важеної особистості - дієвого провідника всіх суспільних звершень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми гуманітарного розвитку українського суспільства аналізуються в працях багатьох вітчизняних учених. Зокрема, пріоритети державної політики в галузі освіти є предметом наукового розгляду В.Андрущенко, В.Брюховецького, І.Зязюна, В.Кременя, В.Лугового, В.Огнев'юка та ін. Культурні пріоритети українського державотворення розглядаються в публікаціях та публічних ви-

ступах І.Дзюби, М.Жулинського, О.Забужко, М.Поповича та ін. Стратегію розвитку науки, основні напрями її трансформації в сучасних умовах аналізують у своїх працях Б.Патон, В.Смолий, А.Шпак та ін. Державна політика в соціогуманітарній сфері та у сфері етнонаціонального розвитку аналізується в дослідженнях В.Бондаренка, В.Євтуха, І.Кураса, М.Михальченка, В.Скуратівського, В.Трощинського, С.Чукот та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Віддаючи належне теоретичній і практичній значущості праць зазначених учених, слід відзначити, що проблема формування єдиного гуманітарного простору в Україні не виступала предметом окремого розгляду. *Метою* статті є: проаналізувати сучасний стан українського гуманітарного простору, визначити пріоритетні напрями державної політики щодо формування єдиного гуманітарного простору в Україні як чинника формування національної ідентичності, зміцнення національної самосвідомості.

Виклад основного матеріалу. Національний гуманітарний простір є середовищем, у якому і завдяки якому виробляється, існує і функціонує система ідей, цінностей, ідеалів, міфів, стереотипів, образів, що впливають на свідомість людей, і, таким чином, зумовлюють те визначають напрями поступу нації і держави. Саме тому так послідовно, цілеспрямовано розбудовують і захищають від різноманітних впливів свій власний гуманітарний простір розвинені держави світу, або ті, що претендують бути такими, оскільки його цілісність виступає запорукою національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави. Цей складний духовно-ціннісний комплекс формується взаємодією систем освіти, культури, виховання, науки, засобів масової інформації, у цьому просторі функціонує історична пам'ять, розгортаються різні ідеології, які борються за вплив на суспільну свідомість. Не випадково як синонім терміна "гуманітарний простір" часто вживаються поняття "мовно-культурний простір", "інформаційно-культурний простір". Так, зокрема, група фахівців Національного інституту стратегічних досліджень дотримується точки зору, що національний інформаційно-культурний простір становить сукупність сфер суспільно-культурної діяльності та засобів забезпечення культурно-мистецьких і мовних потреб громадян України, що включає сфери мистецької, культурно-просвітницької, культурно-дозвілєвої діяльності (професійної та аматорської), ефірний простір електронних ЗМІ, національний ринок видавничої продукції, ринки інших культурно-мистецьких товарів та послуг, українські ресурси Інтернету, а також суміжні сфери освітньої та наукової діяльності [6, с. 27].

Необхідно зазначити, що цілісність національного гуманітарного простору досягається внутрішнім зв'язком його елементів, який охоплює всю територію країни і є тіснішим, ніж зв'язок з іншими елементами, що існують поза межами цього простору. Національний гуманітарний простір можна

вважати єдиним і цілісним за умови, якщо в суспільстві існують: розвинені спільні символічні системи (мова, система цінностей, національна культура на спадщина), що є комунікативною базою всього суспільства; інформаційні та культурні потреби суспільства задовольняються повністю чи переважно завдяки національним виробникам культурного продукту та національним каналам (мережам) культурної комунікації; кількість та чисельність груп у суспільстві, які стабільно перебувають поза сферою національних комунікативних каналів і належать до інонаціонального культурного простору, є порівняно невеликими [3].

Руйнування цілісності й повноти національного гуманітарного простору зумовлює істотні відмінності у системах цінностей, світоглядних орієнтаціях різних груп суспільства, населення певних територій країни, окремих громадян, і унаслідок чого продукуються протилежні погляди на минуле і майбутнє нації, шляхи її подальшого поступу, утворюється підґрунтя для міжрегіональних, міжетнічних, мовних конфліктів, що жодним чином не сприяє національній консолідації і позначається на успіхах державотворення.

За дев'ятнадцять років незалежності Україна, здавалося б, повинна була вже стати єдиним національним організмом з патріотичними громадянами і високим рівнем національної самосвідомості. Проте аналіз розвитку гуманітарної сфери нашої держави свідчить, що український гуманітарний простір не є цілісним, має лакуни, у яких формуються не громадяни з українською національною свідомістю, а населення, яке ідентифікує себе з іншими державами. Консолідація українського народу відбувається надто повільно і, відповідно, надто повільно зміцнюється Українська держава.

Що ж заважає сформуватися повноцінному гуманітарному простору в Україні, як це відбулося, скажімо, у США, Великій Британії, Франції, постсоціалістичних країнах - Польщі, Латвії, Литві, Естонії та інших державах?

На наше переконання, формування українського загальнонаціонального гуманітарного простору стикається із серйозними труднощами, насамперед, унаслідок того, що до цього часу не розроблена загальнонаціональна стратегія розвитку України як суверенної держави, в основі якої полягала б система цінностей, яку поділяла б переважна більшість громадян і яка б об'єднувала суспільство. Крім того, відсутність консолідації еліти, насамперед політико-управлінської, викликає різне бачення проблем гуманітарної сфери, тому з приходом до влади тих чи інших політичних сил розв'язуються лише окремі проблеми гуманітарного розвитку, залежно від певних політичних уподобань. Не сприяє гармонізації гуманітарної сфери її надмірна політизація, оскільки часто заради утвердження свого авторитету політичні сили спекулюють на гуманітарних проблемах.

Сьогодні в Україні реально не існує жодної гуманітарної теми, яка б тією чи іншою мірою не перебувала в залежності від політичних симпатій

чи антипатій. Ареною для протиборства політичних сил, які уособлюють протилежні вектори геополітичного та культурного розвитку нації, стала проблема національного світогляду та національної ідеї, мовна й культурна політика, політика історичної пам'яті, що не сприяє утвердженню української національної ідентичності, позначається на державотворенні.

До цього слід додати і труднощі перехідного етапу розвитку нашої держави, зумовлені утвердженням ринкових відносин, коли у функціонуванні гуманітарної сфери виникали проблеми фінансового, кадрового, нормативно-правового чи організаційно-управлінського характеру, для розв'язання яких застосовувалися не завжди адекватні форми й засоби управлінського впливу, що зумовлюється відсутністю досвіду роботи державно-управлінських структур у нових умовах.

Починаючи з 1991 р., попри певні спроби розробки концептуальних засад гуманітарного розвитку, в Україні не проводилася послідовна державна гуманітарна політика, яка б спрямовувалася на формування повноцінного гуманітарного простору України, а отже, активного і системного формування національної ідентичності, зміцнення національної самосвідомості, збереження, захисту, розвитку і поширення власних ідеалів та цінностей не здійснювалося. Зокрема, не вдалося реалізувати розроблений науковцями й фахівцями проект Концепції розвитку гуманітарної сфери в Україні 2001 р. та проект Концепції гуманітарного розвитку України 2008 р., низки інших програмних документів гуманітарного спрямування. Крім того, фактично всі уряди незалежної Української держави пов'язували гуманітарну сферу із соціальною, тобто насамперед із покращанням соціального захисту населення, не враховуючи, що ці сфери, хоча і тісно взаємопов'язані, але водночас вони не є тотожними, оскільки гуманітарна сфера - це передусім ідейна, ціннісна сфера.

Незважаючи на наявність значної кількості чинних нормативно-правових актів (законів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, розпоряджень Кабінету Міністрів України та інших центральних органів виконавчої влади), в Україні відсутній окремий системний правовий акт, який би визначав концептуальні засади державної гуманітарної політики і на який могли б спиратися органи державної влади всіх рівнів на всій території України в процесі впровадження цієї політики. У результаті в суспільстві спостерігаються тенденції до невиправданої його фрагментації за мовною, етнокультурною, конфесійною ознаками, взаємної культурно-інформаційної ізоляції різних регіонів, просування несумісних із територіальною цілісністю та самим існуванням незалежної Української держави ціннісних орієнтацій та місцевих ідентичностей.

Нині в Україні актуальною і остаточно не розв'язаною залишається проблема формування цілісної національної культури, не набули динаміч-

ного розвитку культурні індустрії, не відбувається системна і ефективна трансляція національних культурних цінностей у світ. Іноземний культурно-мистецький продукт все повніше заповнює культурно-інформаційний національний простір, а вітчизняний продуцент культурної - телерадіо-кіно-газетно-журнальної і книжкової продукції не є головним на національному ринку. А без цього не можна сформувати цілісний і гармонійний національний мовно-культурний простір, не досягти єдності українського суспільства [1, с. 3].

Ненормована та безконтрольна присутність в українському інформаційному просторі зарубіжних засобів масової інформації утворила потужний канал впливу на свідомість українського суспільства, через який відбувається активне поширення чужих цінностей, ідеалів, змістів, культурних кодів і зразків, особливо мови - всього того, що й формує ідентичність, але в даному разі не українську. Засилля цієї продукції суттєво скорочує український мовний простір, руйнує спосіб мислення, деформує свідомість громадян України, прищеплює чужі стереотипи, навіть почуття меншовартості. Таким чином, у державі не вироблено дієвих механізмів захисту власного інформаційно-культурного простору від зовнішньої експансії. Відсутнє чітке законодавство щодо регулювання діяльності засобів масової інформації з урахуванням їх важливої ролі для розвитку духовності та формування у суспільстві світоглядно-ціннісних орієнтацій.

У незалежній Україні, на жаль, не була сформована послідовна мовна політика, не створена спеціальна урядова інституція, яка б опікувалася мовним питанням, як це, зрештою, мають майже всі європейські держави, системно і постійно порушується мовне законодавство, що не сприяє утвердженню державної української мови в суспільстві. Нині на загальноукраїнському рівні окремими політичними силами триває накидання ідеї позбавлення української мови статусу єдиної державної, що може призвести до знищення спільної мовної ідентичності української політичної нації, яка зараз народжується в гострих міжполітичних і міжрегіональних дискусіях. Цікавою, у контексті зазначеного, є думка російської публіцистки Т.Міронової, яка, аналізуючи значення російської національної мови в консолідації нації, наголошує, що "мова - це потужний зв'язок між російськими людьми минулих і майбутніх часів. Змініть мову, спотворте її, знищіть її національну самодостатність сьогодні, і ми не впізнаємо себе ні в наших пращурах учора, ні в наших нащадках завтра; утративши минуле, не матимемо майбутнього, перестанемо існувати як нація... Ось чому збереження російської мови є основою безпеки російської нації і на її захист повинні бути спрямовані охоронні дії держави, що поклала в підґрунтя своєї політики доктрину безпеки" [4]. Очевидно, що таку саму консолідуючу роль нації, державності, основу безпеки відіграє французька мова у Франції, німецька - у Німеччині, польська - у Польщі, а українська має відігравати в Україні.

Важливим сегментом національного гуманітарного простору є історична пам'ять. Від того, яка концепція історії закладена у свідомість людини, залежать її ціннісні орієнтації, світогляд, політична культура та поведінка. Усвідомлення культурно-історичної окремішності політизує націю, легітимізує її суверенітет, державні кордони та інституції. Проте політика України у сфері національної пам'яті залишається непослідовною і фрагментарною, унаслідок чого консолідуючий потенціал національної пам'яті українців не реалізовано повною мірою. Напружена ситуація, яка склалася навколо трактувань окремих сюжетів історії України, видатних постатей і героїв, є результатом боротьби партійних угруповань різної ідеологічної спрямованості, різних моделей державного будівництва і формування української нації. У суспільстві триває гостра полеміка щодо трактування подій, пов'язаних з початком Другої світової війни, навколо тем голодомору, діяльності Української повстанської армії, статусу України у складі СРСР тощо. Такі різновекторні репрезентації історії заважають формуванню спільної національної пам'яті, так само, як і факти встановлення пам'ятників постатям імперсько-радянської доби, дезорієнтують колективну пам'ять українців, уповільнюють процеси націо- та державотворення.

Значно підвищують рівень напруженості й конфліктності в гуманітарному просторі нашої держави суперечності у сфері конфесійної належності й міжконфесійних відносин, які набули специфічного характеру, - стали не просто конфліктами інтересів, а й зіткненнями етнокультурних ідентичностей, конфліктами етнічного й геополітичного вибору: своєрідною "екстраполяцією серйозних відмінностей у поглядах на сутність, форми і шляхи реалізації "українського проекту", які існують в українському суспільстві, на релігійну сферу" [2, с 416].

Водночас були упущені питання виховання підростаючого покоління, осучаснення освіти, охорони здоров'я та здорового способу життя. Більшість заходів, що здійснювалася урядами в зазначених сферах, мали безсистемний характер. "Очевидним є тривожне наростання процесу дегуманізації українського суспільства, зараження його бацилами аморальності, бездуховності, прагненням досягти збагачення будь-якими засобами, коли хизування багатством, як і приховування багатства, набутого нечесним шляхом, жорстокість, насильство, цинічне розкошування безкарністю руйнують моральні і духовні цінності нації", - зазначає відомий учений М.Жулинський [5].

У будь-якій країні, де проживає велика кількість національностей, постійно актуальним є питання співіснування різних етносів в одному державному об'єднанні. За висновками провідних аналітиків, Україна ще не стала модерною нацією у сучасному розумінні. Українці не утворюють єдиної громадянської спільноти - такої, яка б мала спільну історичну міфологію, спільні цінності та символи, односпрямовані політичні устремління. Для

реалізації цього завдання потрібна політика узгодження відмінностей між регіонами України та вироблення механізмів інтеграції етнічних, культурних і релігійних спільнот в єдиний гуманітарний простір України. У суспільній свідомості має утвердитися розуміння того, що українська політична нація ґрунтується на базових цінностях української етнічної нації (українська мова, символіка, традиційні атрибути державності, патріотизм, почуття відповідальності за долю Батьківщини) і органічно поєднується з формуванням громадянського суспільства на засадах демократії, прав людини, збереження культурної ідентичності корінних народів та національних меншин, що сприятиме національній консолідації.

Таким чином, виходячи з вищезазначеного, на сучасному етапі розвитку Української держави невідкладним завданням постає формування загальнонаціональної стратегії розвитку України, що вказуватиме мету, якої необхідно досягти. В її основу має бути покладено узгоджену і загальновизнану систему цінностей як основу вироблення державної політики в усіх сферах суспільного життя. Погоджена у спокійному діалозі державних, наукових, громадських структур, система національних і загальнолюдських цінностей має стати підґрунтям для формування виваженої, науково обґрунтованої концепції гуманітарної політики держави, основна мета якої спрямовується на формування українського загальнонаціонального гуманітарного простору.

Її пріоритетними напрямками, на нашу думку, мають бути:

- утвердження української мови як єдиної державної мови, забезпечення її всебічного розвитку і функціонування в усіх сферах суспільного життя;
- упровадження національної концепції історії, до розробки якої мають бути долучені провідні наукові, дослідні й аналітичні інституції України, політично незаангажовані фахівці, її реалізація має здійснюватися з обов'язковим залученням прихильників різних інтерпретацій історичного минулого, з широким обговоренням у суспільстві найбільш дискусійних питань вітчизняної історії;
- реалізація державної культурної політики, спрямованої на підтримку розвитку української культури та культур національних меншин і корінних народів;
- реалізація виваженої державної інформаційної політики як важливого чинника формування і зміцнення національної самосвідомості громадян України;
- досягнення громадянської злагоди, формування толерантних відносин та шанобливого ставлення між представниками різних національностей, віросповідань та релігійних груп в Україні;
- формування та реалізація державної політики патріотичного виховання громадян.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна сформулювати такі *висновки*. Відсутність цілісності й повноти гуманітарного простору в сучасних умовах ускладнює ціннісно-світоглядне розширення українського суспільства, негативно позначається на забезпеченні національної єдності та соборності Української держави. Послідовне впровадження державної гуманітарної політики, яка у своїй основі спиратиметься на національно-культурні, історичні традиції українського народу, сучасні соціально-економічні, політичні й соціокультурні реалії, сприятиме формуванню національної ідентичності, консолідації суспільства.

Перспективи подальших досліджень. Виходячи із складності зазначеної проблематики окремого розгляду потребує проблема базових цінностей сучасного українського суспільства, формування стратегії розвитку Української держави.

Список використаних джерел

1. Жулинський М. Гуманітарний розвиток України, або Як нам набути духовну ідентичність / М. Жулинський // Імідж. Уа. - 2008. - № 3. - С. 3-6.
2. Єленський В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / В. Є. Єленський. - К., 2002. - 513 с.
3. Культура, національний культурний простір та суспільна консолідація в сучасній Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2009-10-2.php
4. Лизанчук В. Мова - основа безпеки української нації / В. Лизанчук // Дзеркало тижня. - 2010. - 24 верес. - № 34 (814) 18. - С. 7.
5. Парламентські слухання "Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження" 9 груд. 2009 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : www.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl0912109.htm2
6. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2006 році : експерт. доп. : (проект). - К. : НІСД, 2006. - 226 с.